

УДК 343.98

Г.В. ЗАВГОРОДНЯ, Харківський національний університет внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННИХ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ ОХОРОНИ АБО ВИКОРИСТАННЯ НАДР

Ключові слова: криміналістика, криміналістична характеристика, порушення правил охорони або використання надр, екологічні злочини, практичні рекомендації з розслідування

Надра та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, згідно з Конституцією України визнаються виключним правом власності Українського народу [1]. Особливе місце серед природних ресурсів займають надра, оскільки вони мають значний обсяг цінних родовищ корисних копалин. Відповідно до статистичних даних МВС України, кількість екологічних злочинів, пов'язаних з порушенням правил охорони або використання надр, постійно збільшується. Для регіонів, що мають на своїй території родовища корисних копалин загальнодержавного значення, протидія злочинності в даній сфері є однією з першочергових задач, потребуючих швидкого вирішення. Злочинці, розуміючи протиправність і безкарність своїх дій, здійснюють порушення правил охорони або використання надр з корисною метою, що негативно впливає на економічний та екологічний стан держави. Водночас при виявленні і розслідуванні таких посягань слідчі стикаються з суттєвими труднощами, що, у числі іншого, пов'язані із недосконалістю науково-практичних рекомендацій.

Слід зазначити, що в юридичній літературі розглядались лише окремі аспекти розслідування злочинних порушень правил охорони або використання надр, в основному, у працях, присвячених проблемам протидії екологічним злочинам (С.О. Книженко, В.В. Єгошина, М.О. Духно, Ю.Г. Корухова, А.Є. Меркурісова,

Г.А. Матусовського, А.М. Плешакова, А.П. Резван, М.В. Сverdюкова, М.О. Селіванова, М.П. Яблокова та ін.). Разом із цим, окрема криміналістична методика їх розслідування до цього часу не створена. Криміналістична характеристика є структурним елементом методики розслідування злочинів. Тому розробка криміналістичної характеристики правил охорони або використання надр є актуальним науковим завданням і метою даної статті.

Аналіз наукових поглядів щодо структури криміналістичної характеристики злочинів дозволяє виділити основні елементи криміналістичної характеристики порушень правил охорони або використання надр. До них доцільно віднести характеристику предмета злочинного посягання та обстановки вчинення злочину, характеристику способів, слідів та наслідків злочинної діяльності або бездіяльності, характеристику особи злочинця та його особистісних якостей. Тому метою цієї роботи є виділення типових даних про ці елементи.

Небезпека злочинних порушень правил охорони або використання надр визначається тим, що при вчиненні діянь, зазначених в ст.240 КК України, істотної шкоди може бути заподіяно різним об'єктам навколишнього середовища: ґрунту, водам, корисним копалинам, атмосферному повітрю; об'єктам рослинного та тваринного світу, життю чи здоров'ю людей. Цей злочин посягає на екологічну безпеку країни. Предметом порушення правил охорони або використання надр є надра і корисні копалини загальнодержавного значення.

Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння (ст.1 [2]). Надра належать до не відновлюваних природних ресурсів, їх геологічна швидкість утворення чи акумуляції є значно повільнішою за швидкість їх використання суспільством в процесі виробництва. Вони є сукупністю різних корисних копалин, що широко використовуються в господарській діяльності. Але надра є не тільки джерелом видобування корисних копалин, але і сховищем добутих

газу й нафти, місцем захоронення відходів виробництва і шкідливих речовин, місцем зведення деяких підземних споруд, скидання стічних вод, прокладки транспортних комунікацій, створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення – заповідників, пам'ятників природи, наукових полігонів; місцем проведення підземних ядерних випробувань.

За визначенням, що наводиться у ст.1 Гірничого Закону України, корисні копалини – це природні мінеральні речовини, які можуть використовуватися безпосередньо або після їх обробки [3]. За призначенням вони поділяються на корисні копалини загальнодержавного та місцевого значення [4]. Предметом злочинного посягання ст.240 КК України є лише корисні копалини загальнодержавного значення.

Згідно Переліку корисних копалин загальнодержавного значення, до них належать горючі корисні копалини, метали, неметали (різноманітна сировина), води, грязі лікувальні, інертні гази [4]. Корисні копалини загальнодержавного значення є стратегічно важливими для економіки України, бо вважаються перспективними ресурсами. Їх видобування має свої особливості та регулюються чисельними нормативно-правовими актами. Корисні копалини місцевого значення не є предметом посягання злочину, передбаченого ст.240 КК України, і їх видобування не потребує особливого дозволу.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики свідчить, що предметом незаконного видобування корисних копалин, передусім, є вугілля (Донецька та Луганська області), дорогоцінне каміння – бурштин (Рівненська область), питні підземні води – (Херсонська область, АР Крим та ін.), вапняк – як сировина для пиляних стінових матеріалів (АР Крим, Вінницька область), пісок формувальний.

Зазначимо, що обстановка порушення правил охорони або використання надр пояснюється специфікою розташування предмета злочину. Насамперед, незаконне видобування

корисних копалин вчиняється в тих регіонах, в яких є відповідні родовища корисних копалин. Більшість незаконного видобування вугілля, піску, нарізку пиляного вапняку вчиняють на окраїнах міста, в населених пунктах сільської місцевості або за їх межами. Вибір часу залежить від якостей предмета злочинного посягання, способу та місця вчинення злочину. Найчастіше видобування корисних копалин вчиняється вдень.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики свідчить, що недобросовісні користувачі надрами частіше всього пояснюють вчинення злочину тим, що процедура оформлення необхідних спеціальних дозволів надмірно тривала й займає багато часу, а держава потребує палива, або населення потребує водопостачання; або посилаються на необізнаність, не роз'яснення та не попередження відповідними контролюючими органами про необхідність отримання відповідних дозволів. Щодо матеріальної обстановки злочину, то найчастіше незаконне видобування корисних копалин, таких як вугілля на Донеччині, Луганщині, або дорогоцінного мінералу – бурштину на території Рівненської області, вчиняються особами, що не мають постійного заробітку. А незаконне добування питної води комунальними підприємствами службові особи пояснюють відсутністю коштів на оформлення дозволу водопостачання.

Зауважимо, що суттєвим фактором, який визначає обстановку досліджуваних злочинів, є стан контролю за дотриманням правил охорони або використання надр. До обставин, які сприяють вчиненню порушення правил охорони або використання надр, треба включити безконтрольність відповідних органів за станом навколишнього природного середовища, здійснення нагляду та контролю за використанням та охороною надр на не відповідному рівні, а також корумпованість зв'язків суб'єктів злочину з органами виконавчої влади, природоохоронними та правоохоронними органами.

Серед основних структурних елементів криміналістичної характеристики порушень правил охорони або використання надр слід

відзначити типові способи їх вчинення. Результати проведеного нами дослідження свідчать, що порушення встановлених правил використання надр та порушення встановлених правил охорони надр може бути вчинені як шляхом дії так і бездіяльності. Слід зауважити, що незаконне видобування корисних копалин вчиняється тільки шляхом активних дій, тому і специфіка способу даного злочину складається зі способів його підготовки, вчинення і приховування слідів.

Незаконним видобуванням корисних копалин буде виокремлення із природного середовища корисних копалин загальнодержавного значення з метою їх привласнення або незаконного збагачення будь-яким способом без належним чином оформленого дозволу, або взагалі без нього. Злочинним буде і користування надрами з відхиленням від умов, вказаних у дозволі, з дозволом, що не є чинним, або коли дозволу немає.

Аналізуючи матеріали слідчої практики, зазначимо, що видобування корисних копалин може відбуватися відкритим і підземним способом. За формою умислу порушення встановлених правил охорони надр та встановлених правил використання надр може вчинятися з умислом або по необережності. Але видобування корисних копалин вчиняється тільки з прямим умислом.

Способи вчинення порушень правил охорони або використання надр залежно від особливостей його засобів можуть бути простими, складними і небезпечними. Але в деяких випадках способи незаконного та законного видобування корисних копалин співпадають. Вони відрізняються тільки в оформленні дозволів [5].

У залежності від вибору способу вчинення злочину утворюється й картина слідів. В свою чергу, сліди-відображення дають можливість прогнозувати властивості злочинця, спосіб дії та ознаки застосованих конкретних знарядь.

Аналіз матеріалів слідчо-судової практики свідчить, що при вчиненні злочинів, передбачених ст.240 КК України, найчастіше залишаються сліди засобів вчинення злочинного

правопорушення (залежно від способу та предмету протиправного посягання: сліди від використання знарядь, інструментів, вибухових речовин та механізмів, засобів упаковки, обробки, переробки). Зауважимо, що дуже поширені сліди-відображення порушень встановлених правил охорони надр та встановлених правил використання надр, як правило, містяться у документах (це такі порушення порядку користування надрами: з відхиленням від умов, вказаних у дозволі; з дозволом, що не є чинним або без дозволу). Також слід зазначити, що досліджуваному злочину притаманні і сліди транспортних засобів (автомобілів, бульдозерів, екскаваторів, гужового транспорту тощо), що дозволяють встановити модель транспортного засобу, ідентифікувати його, визначити місце зупинки та напрямку; і сліди людини: сліди рук, ніг, зубів, особистих речей (предметів одягу, взуття, спорядження) злочинців, сліди куріння (недопалки, сірники), що дозволяють встановити причетність особи злочинця тощо.

Так, треба зауважити, що порушення правил охорони або використання надр небезпечно, в першу чергу, своїми наслідками. Характерними наслідками порушення правил охорони або використання надр є створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. За настанням цих наслідків порушення правил охорони або використання надр визначають як злочин. Якщо вказаної небезпеки немає, то дане посягання законодавець відносить до адміністративних правопорушень.

Наслідками порушення правил охорони або використання надр є втрата запасів корисних копалин; пошкодження родовищ корисних копалин, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їх подальшої експлуатації; погіршення якості корисних копалин; знищення або пошкодження геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність, спостережних режимних свердловин.

Наслідками вчинення досліджуваних злочинів є спричинення шкоди навколишньому природному середовищу, що пояснює відне-

сення законодавцем у Кримінальному кодексі України порушення правил охорони або використання надр до злочинів проти довкілля. Так, внаслідок незаконного видобування дорогоцінного мінералу – бурштину – на землях сільського та лісогосподарського виробництва псується лісові насадження, ґрунти стають непридатними для цільового використання.

Порушенню правил охорони або використання надр характерні й більш тяжкі наслідки: пошкодження природно-заповідного фонду, спричинення шкоди довкіллю та людині, що полягає у підвищеній небезпеці для всього живого, зруйнуванні чи істотному ушкодженні значних природних територій, втраті унікальних і рідкісних об'єктів природи, масовому захворюванню людей чи їх загибелі (смерті однієї або декількох осіб), масовому загибелі чи масовому захворюванню диких тварин на великій території. Так, все частіше при незаконному видобуванні вугілля, в місцях накопичення життєво-небезпечних газів, трапляється смерть людей.

Наслідки досліджуваних злочинів виявляються і у спричиненні матеріальної шкоди (завдання збитків державним інтересам).

Одним із центральних елементів криміналістичної характеристики злочинів є особа злочинця. Аналіз матеріалів слідчої та судової практики свідчить, що злочинні порушення правил охорони або використання надр вчиняють, як правило, чоловіки працездатного віку (від 30 до 50 років), кожен другий із яких мав середньо-спеціальну освіту, але не мав постійного заробітку. Так, незаконне видобування вугілля з кар'єрів та ліквідованих шахт в Луганській та Донецькій областях вчиняють, як правило, безробітні, колишні шахтарі. Водночас спостерігається тенденція збільшення кількості порушень правил охорони або використання надр, що вчиняються службовими особами.

Як свідчить практика, порушення правил охорони або використання надр найчастіше вчиняють директори та начальники комунальних підприємств, голови сільських та міських рад, голови правління та головні інжене-

ри установ та організацій з різною формою власності, приватні підприємці. Вони же мали вищу освіту. Слід зауважити, якщо службова особа при вчиненні зазначеного виду злочину зловживала службовим становищем, недбало віднеслась або перевищила владу, її дії слідчі кваліфікують за сукупністю ст.240 КК України і злочину у сфері службової діяльності.

Стосовно незаконного видобування корисних копалин, аналіз вибіркового матеріалів слідчої та судової практики свідчить, що кожне друге вчиняється, як правило, злочинною групою. Проте останніми роками збільшується кількість злочинів, що вчиняються організованою групою.

У злочинних організованих групах спостерігається розподіл ролевих функцій: організатори, виконавці, обробники, збувальники. Так, організаторами є особи, які створюють злочинну групу, керують його діяльністю. Виконавці – це особи, що вчиняють безпосереднє вилучення, виокремлення корисних копалин із їх родовищ. Обробники покращують якості незаконно видобутих природних ресурсів. А збувальники спеціалізуються на оптовому, роздрібному збуті корисних копалин чи на заказ.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що існування науково-практичних рекомендацій щодо розслідування злочинних порушень правил охорони або використання надр буде позитивно впливати на стан боротьби з даними порушеннями та допомагати слідчому більш ефективно розслідувати зазначені злочини.

В подальших дослідженнях планується розробка на підставі даних криміналістичної характеристики типових версій, характерних для слідчих ситуацій початкового та наступного етапів розслідування вказаних злочинів, а також визначення особливостей проведення окремих слідчих дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Кодекс України про надра : від 27.07.1994 р., № 132/94-ВР // ВВР України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

3. Гірничий Закон України : від 06.10.1999 р., № 1127-XIV // ВВР України. – 1999. – № 50. – Ст. 433.

4. Переліки корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення / затв. Поста-

новою Кабінету Міністрів України : від 12.12.1994 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 1. – Ст. 25.

5. Завгородня Г. В. Криміналістична класифікація способів злочинних порушень правил охорони або використання надр / Г. В. Завгородня // Право і безпека. – 2012. – № 2 (44). – С. 145–148.

Завгородня Г. В. Криміналістична характеристика злочинних порушень правил охорони або використання надр / Г. В. Завгородня // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 201–205 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12zgavvn.pdf>

Досліджуються проблеми формування та практичної реалізації криміналістичної характеристики злочинних порушень правил охорони або використання надр. На основі аналізу наукової літератури, матеріалів слідчої та судової практики наведено типові дані про основні елементи криміналістичної характеристики даних злочинів, як основи практичних рекомендацій з їх розслідування.

Завгородняя А.В. Криминалистическая характеристика преступных нарушений правил охраны или использования недр

Исследуются проблемы формирования и практической реализации криминалистической характеристики преступных нарушений правил охраны или использования недр. На основании анализа научной литературы, материалов следственной и судебной практики приведены типичные данные об основных элементах криминалистической характеристики данных преступлений, как основы практических рекомендаций по их расследованию.

Zavgorodnya G.V. Forensic Characteristic of Criminal Violations of Rules of Protection or Using of Mineral Resources

The author researches the problem of formation and implementation of criminality characteristics of criminal violations of rules of protection or using of mineral resources. Based on the analysis of the scientific literature, materials, investigative and judicial practices the author found out the basic elements of criminality characteristics of such crimes, as the basis of practical recommendations for their investigation.